

УДК 342.536(477)
DOI 10.32999/ksu2307-8049/2019-1-3

УЧАСТЬ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В ПІДГОТОВЦІ ТА ПРОВЕДЕННІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ І КОМІТЕТСЬКИХ СЛУХАНЬ

Зозуля О.І., к. ю. н.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виконано аналіз конституційно-правових засад участі комітетів Верховної Ради України в підготовці та проведенні парламентських і комітетських слухань, визначено їх сутність та особливості, а також обґрунтовано пріоритетні напрямки вдосконалення нормативно-правового регулювання контрольної діяльності парламентських комітетів.

Ключові слова: комітети, Верховна Рада України, парламент, підготовка, проведення, слухання, парламентський контроль.

Выполнен анализ конституционно-правовых основ участия комитетов Верховной Рады Украины в подготовке и проведении парламентских и комитетских слушаний, определена их сущность и особенности, а также обоснованы приоритетные направления совершенствования нормативно-правового регулирования контрольной деятельности парламентских комитетов.

Ключевые слова: комитеты, Верховная Рада Украины, парламент, подготовка, проведение, слушания, парламентский контроль.

Zozulia O.I. PARTICIPATION OF THE COMMITTEES OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE IN PREPARATION AND HOLDING OF PARLIAMENTARY AND COMMITTEE HEARINGS

The analysis of constitutional-legal basis of participation of committees of the Verkhovna Rada of Ukraine in preparation and holding of parliamentary and committee hearings is made. It was established that participation in the preparation and holding of parliamentary and committee hearings is one of the most effective forms of control of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, aimed at receiving and discussing relevant information and engaging the public in its work.

There are substantiated priority directions of improvement normative-legal regulation of the control activities of parliamentary committees. In Ukraine priority should be given to holding not parliamentary, but committee hearings, which have simpler procedure for preparation and conduct, provide more rapid, detailed and competent consideration of specific issues by fewer parliamentarians. The improvement of the preparation and holding parliamentary and committee hearings primarily requires the constitutional consolidation of its basic principles and guarantees, ensuring openness and transparency, formulating clear criteria for the objective selection of hearing participants, establishing effective guarantees to ensure their appearance and providing information, regulating the peculiarities of holding joint committee hearings, clear legal definition of the consequences of committee hearings. There must also be guarantees of prevent abuse by committees of the right to summon hearers and essentially «interrogate» officials.

It is emphasized that effective component of practical implementation of the recommendations of the parliamentary committees should be effective control by the committees, the Verkhovna Rada of Ukraine and the public, as well as high level of public attention and support of recommendations of committee hearings.

Key words: committees, Verkhovna Rada of Ukraine, parliament, preparation, holding, hearings, parliamentary control.

Постановка проблеми. Однією з дієвих форм парламентського контролю за діяльністю уряду, виконанням державного бюджету, дотриманням прав громадян та з інших питань є проведення парламентських слухань. Ключову роль у їх організації та підготовці відіграють комітети Верховної Ради України, які вповноважені проводити й власні комітетські слухання. Проте сьогодні все ще залишається перспективним пріоритетне проведення не парламентських, а саме комітетських слухань, що сприятиме більш предметному, оперативному й фаховому розгляду питань. У свою чергу, правове регулювання підготовки та проведення парламентських і комітетських слухань не позбавлене певних недоліків і прогалин, недостатніми є й гарантії та засоби забезпечення контрольної діяльності парламентських комітетів, що може негативно позначатись на її своєчасності та дієвості. А відтак у контексті вдосконалення контроль-

ної діяльності комітетів Верховної Ради України й вбачаються актуальними питання їх участі в підготовці та проведенні парламентських і комітетських слухань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що окремі питання контрольних повноважень парламентських комітетів раніше вже розглядали Ю.Г. Барабаш, Ю.Д. Древаль, К.О. Колесник, О.О. Майданник, О.В. Марцеляк, І.Є. Словська та інші. У той же час дослідження даних вчених стосуються здебільшого лише загальних засад проведення парламентських слухань в Україні та контрольної діяльності комітетів парламенту, розгорнуто не характеризуючи сучасні правові засади і практику підготовки та проведення парламентських і комітетських слухань, сутність та значення даних форм контрольної діяльності в реалізації завдань і функцій комітетів Верховної Ради України.

Постановка мети. Метою нашої роботи є аналіз конституційно-правових засад участі комітетів Верховної Ради України в підготовці та проведенні парламентських і комітетських слухань, визначення їх сутності та особливостей, а також обґрунтування пріоритетних напрямків удосконалення нормативно-правового регулювання контрольної діяльності парламентських комітетів.

Виклад основного матеріалу. Участь у підготовці та проведенні парламентських слухань, підготовка та проведення комітетських слухань є однією з найбільш дієвих форм контрольної діяльності комітетів Верховної Ради України. При цьому маємо зауважити відмінності в закріпленому п. 1 ч. 1 ст. 28, п. 2 ч. 1 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] формулюванні мети участі комітетів у проведенні парламентських слухань та проведенні комітетських слухань. По-перше, формулювання мети участі комітетів у проведенні парламентських слухань лише частково відповідає визначеній у ч. 1 ст. 233 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 р. № 1861-VI [2] меті парламентських слухань, включаючи також вивчення стану виконання законодавства урядом (але чомусь не взагалі будь-якими органами публічної влади). По-друге, парламентські слухання доцільно проводити і для вивчення тих суспільно важливих питань, які не обов'язково потребують законодавчого регулювання. По-третє, формулювання мети проведення комітетських слухань загалом є більш розгорнутим і точним, відображаючи дві основні цілі слухань: отримання й обговорення інформації, залучення громадськості до своєї роботи. Узагальнено означене є й метою участі комітетів у проведенні парламентських слухань, відображаючи єдину спрямованість (але не наслідки) парламентських і комітетських слухань.

Як зазначається в науковій літературі [3, с. 19; 4, с. 29, 30; 5, с. 20], комітетські слухання, будучи формою отримання та відкрито обговорення різнобічної інформації, заслуховування думок експертів і вчених, доповідей та звітів посадових осіб, сприяють досягненню консенсусу та підвищенню ефективності законодавчого процесу, контролю над виконавчою гілкою влади, ширшій участі громадськості в роботі парламентських структур.

На відміну від парламентських слухань, комітетські слухання мають простіший порядок організації та проведення, забезпечують більш оперативний і фаховий розгляд вузького кола питань менш чисельним складом. Саме тому слід погодитись із Ю.Г. Барабашем [6, с. 89, 90], О.О. Майданник [7, с. 434], І.Є. Словською [8, с. 217] та іншими щодо доцільності пріоритетного проведення в Україні насамперед комітетських, а не парламентських слухань. Це сприятиме вивільненню парламенту від значної кількості поточних питань, проведенню парламентських слухань лише з найбільш вагомими із них, підвищенню компетентності та оперативності розгляду й обговорення всіх інших питань вже на рівні комітетів. Разом із тим, як слушно констатують К.В. Манжул [4, с. 29] і Б.І. Ольховський [3, с. 19, 20], у наш час комітетські слухання

все ще проводяться досить безсистемно та епізодично, без широкого залучення експертів і громадськості, а також без належного інформаційного забезпечення.

Зазначимо, що згідно з п. 4, 5 ч. 1 ст. 14 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] як самостійні складові частини контрольної функції комітетів визначено «організацію та підготовку» комітетських слухань за дорученням Верховної Ради України й парламентських слухань. При цьому, розмежовуючи організаційну та контрольну функції комітетів, остання має полягати не стільки в організації (яка ближча вже до організаційної функції), скільки в підготовці та проведенні слухань у комітетах і парламентських слухань. До того ж, у ст.ст. 28, 29 даного Закону України, не узгоджуючись із формулюванням контрольної функції комітетів (п.4, 5 ч.1 ст.14), йдеться саме про їх участь у «підготовці та проведенні» парламентських слухань, «підготовку і проведення» ними комітетських слухань.

Дещо неточною є норма про організацію та підготовку комітетами парламентських слухань «за дорученням Верховної Ради України», оскільки, наприклад, ініціювання їх проведення, будучи частиною підготовки слухань згідно зі ст. 28 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1], здійснюється без будь-яких попередніх доручень парламенту. Загалом же роль комітетів у підготовці парламентських слухань зводиться до їх ініціювання шляхом внесення проекту відповідної постанови, підготовки пропозицій щодо списку запрошених осіб, порядку та черговості виступів. Ключового значення на даному етапі набуває формування комітетом списку осіб, запрошених на парламентське слухання, від чого не в останню чергу залежить змістовність та результативність їх роботи. При цьому з метою належної підготовки запрошених осіб і забезпечення їх явки на парламентське слухання слід прискорити погодження Головою Верховної Ради України списку таких осіб (а не як зараз – лише «за три дні до проведення парламентських слухань»).

Також зауважимо, що між положеннями ст. 235 Регламенту Верховної Ради України від 10.02.2010 р. № 1861-VI [2] і ст. 28 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] існує деяка розбіжність у формулюванні таких повноважень комітетів. Зокрема, в першому випадку комітети надають парламентарям «аналітичні та довідкові матеріали» з питань парламентських слухань, а у другому випадку вони мають готувати висновки на подані органами публічної влади аналітичні та довідкові матеріали. Як на нас, із метою найбільш ретельної підготовки парламентських слухань усі подані до Верховної Ради України аналітичні та довідкові матеріали повинні попередньо розглядатись комітетами з наданням їх висновків, що у той же час не має виключати підготовку комітетами за необхідності й власних аналітичних і довідкових матеріалів із питань парламентських слухань.

Не менш важливе значення має підготовка відповідальним комітетом проекту постанови

про схвалення відповідних рекомендацій за результатами парламентських слухань [1], що забезпечує чітке формулювання їх підсумків й створює передумови для використання рекомендації парламентських слухань у роботі Верховної Ради України та інших органів публічної влади.

Правове регулювання проведення комітетських слухань є досить обмеженим, зважаючи, насамперед, до норм Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] (в основу якого була покладена Постанова Верховної Ради України від 11.12.2003 р. № 1385-IV [9]), що визначає лише загальні засади підготовки та проведення таких слухань. Так, наприклад, залишаються остаточно законодавчо не врегульованими регламент проведення слухань у комітетах та їх наслідки, процесуальні права й обов'язки запрошених на слухання осіб, особливості організації та проведення спільних комітетських слухань і слухань у закритому режимі тощо. Належним також постає закріплення в Конституції України основних засад проведення парламентських і комітетських слухань як форм парламентського контролю.

Комітетські слухання проводяться не лише за дорученням Верховної Ради України, а і за рішенням самих комітетів, як планово, так і в поточному порядку. При цьому, як на нас, із метою забезпечення своєчасного проведення комітетських слухань з усіх актуальних суспільно важливих питань пропозиції про їх проведення мають вільно вноситись не лише членами профільного комітету, але й іншими парламентаріями, громадськими об'єднаннями, зацікавленими установами й організаціями тощо.

Усе це робить слухання в комітетах досить простим і зручним механізмом одержання та обговорення ними відповідної інформації в рамках їх діяльності. Позитивно в даному сенсі вбачається встановлена ч. 3 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] можливість ухвалення рішення про проведення слухань, як виняток, пізніше, ніж за тридцять днів до їх проведення (це не передбачалося Постановою Верховної Ради України від 11.12.2003 р. № 1385-IV [9]), що водночас із метою гарантування належної підготовки комітетських слухань повинно передбачати й мінімальний строк прийняття такого рішення, наприклад, не пізніше двох тижнів. Із цим узгоджуються вимоги ч. 5 ст. 29 даного Закону України щодо необхідності повідомлення учасників комітетських слухань про їх дату, місце проведення та тему не пізніше, ніж за тиждень до початку проведення.

Окрім того, зауважимо, що передбачене ч. 8 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] надання членам комітету аналітичних і довідкових матеріалів із питань комітетських слухань «не пізніше, ніж за три дні до їх проведення» не завжди може бути достатнім для належного ознайомлення з такими матеріалами, тому вважаємо, що тут має йтися щонайменш про три робочі дні. У свою чергу, надання іншим учасникам слухань відповідних матеріалів тільки «під час реєстрації» загалом не дозволяє їм уважно ознайомитись

із відповідними матеріалами, завчасно надати до них свої зауваження і пропозиції. Також у ч. 4 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] доцільно уточнити, що в рішенні комітету про проведення слухань відповідальними за організацію їх підготовки та проведення мають визначатись не будь-які особи, а саме члени комітету.

Ключовим у ефективності комітетських слухань виступає явка всіх запрошених осіб і надання ними вичерпних роз'яснень. Із цією метою відповідно до ч. 10 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1] комітети наділяються правом запрошувати на слухання членів уряду (але чомусь не Прем'єр-міністра України чи главу держави), «керівників державних органів, органів місцевого самоврядування» (точніше було б «представників», як за Постановою Верховної Ради України від 11.12.2003 р. № 1385-IV [9]; тим більше, що органи місцевого самоврядування можуть бути одноосібними), представників «об'єднань громадян» (точніше було би – громадських об'єднань) і окремих громадян (насамперед експертів, вчених, громадських діячів). При цьому Б.І. Ольховський [3, с. 20] слушно відзначає доцільність частішого залучення на комітетські слухання широких кіл громадськості, що сприятиме зміцненню зворотного зв'язку.

Загалом же повинні бути сформульовані чіткі й прозорі критерії відбору учасників комітетських слухань, які мають забезпечувати запрошення на такі слухання на паритетних засадах представників усіх зацікавлених сторін, що репрезентуватимуть різні альтернативні підходи до вирішення обговорюваних питань. З іншого боку, маємо не погодитись із А.М. Євгенєвою і Д.С. Ковриженко щодо недемократичності самого принципу запрошення учасників слухань [10, с. 37], оскільки необмежений доступ на слухання будь-яких громадян може, навпаки, призводити до дезорганізації та неконструктивності комітетських слухань.

Так чи інакше, незважаючи на обов'язок вищеперелічених осіб прибути на слухання і дати необхідні роз'яснення (ч. 11 ст. 29 даного Закону України), наразі фактично відсутні дієві гарантії та механізми забезпечення їх явки та надання інформації. При цьому, хоча І.Є. Словська помилково констатує законодавчу невизначеність покарань за невиконання розпоряджень комітетів [8, с. 214], у цій ситуації можливе застосування відповідальності за невиконання законних вимог парламентських комітетів (ч. 2 ст. 351 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III), що водночас на практиці є досить складним і можливим лише щодо службових осіб, а не будь-яких осіб, запрошених на комітетські слухання. Так, наприклад, сумнівною вбачається відповідальність запрошеного керівника державного підприємства, який, хоча і є службовою особою, але може законно запрошуватись на слухання лише як «окремий громадянин», тобто як приватна особа. З іншого боку, запрошені на слухання особи зазвичай мають бути самі зацікавлені в наданні відповідних роз'яснень, що зумовлюється

належністю обговорюваних комітетом питань до сфери їх посадових повноважень.

Порядк із цим повинні існувати й гарантії недопущення зловживання комітетами правом викликати на слухання і «допитувати» посадових осіб, що може застосовуватись як засіб політичного тиску на них. Водночас мусимо не погодитись із пропозицією щодо надання главі держави і Прем'єр-міністру України права спільно визначати конфіденційність інформації, яка не може надаватись комітетам [8, с. 213, 214] (своєрідний «привілей виконавчої влади»). На нашу думку, за відсутності стабільної політичної системи і сталої практики відповідального демократичного врядування такий привілей обмежуватиме права парламентської опозиції й знизить ефективність контрольної діяльності комітетів Верховної Ради України.

Також досить цікавим вбачається запропонований І.Є. Словською варіант оскарження до суду дій (бездіяльності) осіб, винних у непроведенні (неналежному проведенні) комітетських слухань [8, с. 214, 215]. Вважаємо, що такий механізм міг би застосовуватись пріоритетно, насамперед відносно посадових осіб і лише за відсутності підстав для кримінальної відповідальності за невиконання законних вимог парламентських комітетів. Зокрема, можливість зобов'язання судом особи з'явитись на слухання, надати інформацію та відшкодувати збитки, понесені під час організації слухань, у значній мірі сприятиме добросовісному, відповідальному і своєчасному виконанню законних вимог парламентських комітетів.

Не можна не відмітити право кожного члена комітету ставити запитання доповідачам і заборону припинення комітетських слухань, «поки всі бажаючі члени комітету не скористаються правом на виступ» (ч. 12, 13 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1]), що покликано створити рівні умови для всіх членів комітету – представників різних політичних сил під час комітетських слухань. Формулювання даної норми порівняно з Постановою Верховної Ради України від 11.12.2003 р. № 1385-IV [9] є більш точним, оскільки гарантоване право на виступ обґрунтовано надається тільки членам комітету, а не всім народним депутатам України. У той же час логічним може бути встановлення обмежень вказаних прав членів комітету на виступ і запитання з метою недопущення зловживання ними для затягування чи блокування роботи комітетських слухань. Важливим тут убачається правильне усвідомлення сутності таких слухань не стільки як допиту чи розслідування, а, насамперед, як вільного обговорення та дискусії.

Важливою умовою ефективності комітетських слухань виступає забезпечення їх відкритості та прозорості, зокрема, шляхом не тільки вибіркового друку окремих матеріалів слухань, але й їх трансляції в мережі Інтернет та широкого висвітлення в засобах масової інформації, а також завчасного розміщення в мережі Інтернет вичерпної інформації про комітетські слухання. Сьогодні вказана інформація розміщується здебільшого безсистем-

но й епізодично. Також слід звернути увагу на доцільність забезпечення на офіційному веб-сайті Верховної Ради України можливості висловлення будь-якими особами пропозицій щодо тих чи інших слухань (що вже неодноразово відзначалось у науковій літературі [8, с. 216; 10, с. 43]), подання ними своїх інформаційно-аналітичних матеріалів чи заявки на участь у слуханнях, надання оцінки діяльності комітетів тощо.

Способом забезпечення доступності комітетських слухань також може бути проведення виїзних слухань [6, с. 94] або слухань у режимі телеконференції [5; 8, с. 217]. Проведення за необхідності виїзних комітетських слухань прямо допускалось Постановою Верховної Ради України від 11.12.2003 р. № 1385-IV [9]. При цьому, вважаємо, слухання в режимі телеконференції сьогодні є оперативнішими, організаційно простішими і менш видатковими, а використання даної форми комітетських слухань загалом сприятиме розширенню їх предмета та кола учасників (доповідачів), поглибленому розгляду ними відповідних питань.

Як позитивний аспект слід зауважити можливість проведення слухань одразу в декількох комітетах на їх спільному засіданні (ч. 6 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1]), що не тільки сприяє посиленню взаємодії та координованості діяльності різних парламентських комітетів, уникненню розбіжностей і дублювань в їх роботі, а також повнішому й глибшому розгляду та обговоренню питань, винесених на слухання. Разом із тим наразі все ще потребують врегулювання особливості та порядок підготовки і проведення спільних комітетських слухань (наприклад, визначення місця і тривалості їх проведення, учасників, порядку їх виступів тощо).

Правового визначення потребують й наслідки комітетських слухань, оскільки йдеться лише про право комітетів використовувати інформацію, одержану під час слухань (п. 3 ч. 1 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1]). Вважаємо, що за аналогією з парламентськими слуханнями комітет за наслідками комітетських слухань має схвалювати певні висновки або рекомендації, тим самим одразу впроваджуючи їх результати у свою роботу. Нагальним наразі постає й чітке законодавче визначення юридичної сили актів, що ухвалюються в рамках підготовки та проведення комітетських слухань. Зокрема, акти процедурного і забезпечувального характеру за своєю суттю є обов'язковими для виконання, тоді як акти, що ухвалюються за наслідками комітетських слухань, – рекомендаційними, обов'язковими лише для розгляду. Окрім того, досить конструктивним вбачається й запропоноване Ю.Г. Барабашем [6, с. 96] надання комітетам за наслідками проведення слухань права ініціювати проведення відповідного парламентського розслідування.

При цьому з метою забезпечення реального виконання рекомендацій комітетських слухань (утім, як і парламентських слухань) їх зміст має включати не лише загальний опис певних проблем і задач, але й конкретні чіт-

ко сформульовані, фінансово і юридично обґрунтовані заходи з визначеними строками та порядком (планом) їх виконання. Іманентною складовою частиною практичного впровадження рекомендацій парламентських комітетів має бути дієвий контроль за цим із боку самих комітетів, Верховної Ради України в цілому та громадськості, а також високий рівень суспільної уваги та підтримка рекомендацій комітетських слухань.

Своєрідною гарантією недопущення зловживання комітетами правом на проведення слухань виступає заборона внесення пропозицій про їх проведення раніше ніж через півроку після проведення попередніх слухань із тих самих питань (ч. 15 ст. 29 Закону України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [1]). Загалом слід погодитись із необхідністю забезпечення відповідальності, виваженості та раціональності проведення комітетських слухань, не допускаючи їх використання у власних інтересах окремих політичних сил. У той же час, ураховуючи можливість виникнення або виявлення нових істотних обставин чи інформації, може бути цілком обґрунтованим проведення повторних комітетських слухань, як виключення, і раніше вказаного піврічного строку. Як на нас, проведення таких повторних комітетських слухань могло би здійснюватись за окремим дорученням Верховної Ради України, яке одночасно підтверджуватиме наявність достатніх підстав для проведення слухань.

Висновки. Участь у підготовці та проведенні парламентських і комітетських слухань є однією з найбільш дієвих форм контрольної діяльності комітетів Верховної Ради України, спрямованої на отримання і обговорення ними відповідної інформації та залучення громадськості до своєї роботи. В Україні пріоритетним має бути проведення не парламентських, а комітетських слухань, які мають простіший порядок підготовки та проведення, забезпечують більш швидкий, детальний і компетентний розгляд конкретних питань

меншою кількістю парламентарів. Удосконалення підготовки та проведення парламентських і комітетських слухань насамперед потребує конституційного закріплення їх основних засад і гарантій, забезпечення відкритості та прозорості, формулювання чітких критеріїв об'єктивного відбору учасників слухань, встановлення дієвих гарантій забезпечення їх явки та надання інформації, врегулювання особливостей проведення спільних комітетських слухань, чіткого законодавчого визначення наслідків комітетських слухань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про комітети Верховної Ради України: Закон України : від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 19. Ст. 134.
2. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України : від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 12. Ст. 565.
3. Ольховський Б.І. Роль комітетів Верховної Ради України в розробці законопроектів. *Проблеми законності*. 2004. Вип. 66. С. 12–20.
4. Манжул К.В. Роль комітетів Верховної Ради України в законодавчій процедурі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 10. С. 23–34.
5. Слухання у комітетах Верховної Ради України. Процедура, коментарі, зразки документів : практич. посіб. / відп. ред. Л.А. Андрієвська, Е.Р. Рахімкулов. 2-е вид., доп. Київ : К.І.С., 2002. 186 с.
6. Барабаш Ю.Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02/Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2004. 205 арк.
7. Майданник О.О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Національний аграрний ун-т. Київ, 2008. 632 арк.
8. Словська І.Є. Організація і проведення слухань у комітетах Верховної Ради України. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 44. С. 211–219.
9. Про затвердження положень про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України та слухань у комітетах Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України : від 11.12.2003 р., № 1385-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 52. Т. 1. Ст. 2756.
10. Євгенєва А., Ковриженко Д. Парламентські та комітетські слухання: стан, проблеми та пропозиції. *Часопис Парламент*. 2005. № 1. С. 32–43.